

Historische meertaligheid: nieuwe kansen voor de historische taalkunde

Gijsbert Rutten en Rik Vosters

TET 71 (2): 97–103

DOI: 10.5117/TET2019.2.RUTT

De historische taalkunde is bij uitstek een domein dat zijn ontstaansgeschiedenis met zich meedraagt. Als wetenschappelijke discipline tot ontwikkeling gekomen in het tijdperk van de natiestaat en ook ideologisch gevormd door het nationalisme, is het hele vak traditioneel doordeesemd van eentaligheid. We schrijven boeken en artikelen over de geschiedenis van een taal, we geven onderwijs over de geschiedenis van een taal, binnen opleidingen en instituten die gewijd zijn aan die ene taal. Dat geldt ook voor de auteurs van deze inleiding. De gemeenplaats dat elke mens meertalig is, of in ieder geval multidialectaal of stilistisch flexibel, gold ongetwijfeld ook in het verleden en misschien nog wel meer dan nu. Terwijl taalgeschiedenissen typisch gaan over de historische veranderingen binnen één taal, met doorgaans speciale aandacht voor de geleidelijke ontwikkeling van een standaard, waren de gebieden waarin die taal gebruikt werd meestal meertalig. Regionale variëteiten van een taal als het Nederlands, inclusief regionale schrijftradities, zijn een constante factor in de geschiedenis, ook na de standaardisatie vanaf de vroegmoderne tijd. Hetzelfde geldt voor immigrantentalen en prestigieuze of ‘geleerde’ vreemde talen. Zowel arbeidsmigranten als ideologische vluchtelingen zijn van alle tijden, en internationale talen zoals Latijn en Frans hebben hun stempel gedrukt op zowel maatschappelijke als individuele meertaligheid – en hebben dus ook sterke sporen nagelaten in de taalgeschiedenis van, bijvoorbeeld, de Lage Landen.

Hier liggen duidelijke kansen voor de historische taalkunde en in het bijzonder voor de historische sociolinguïstiek, waarin meertaligheid en taalcontact in toenemende mate centrale thema’s zijn, inclusief de vaak

ideologisch gemotiveerde, discursieve uitwissing ('erasure', naar Irvine & Gal 2000) van die meertaligheid; zie bijvoorbeeld de studies in recente publicaties als Braunmüller & Ferraresi (2003), Havinga & Langer (2015), Hüning, Vogl & Moliner (2012), Pahta, Skaffari & Wright (2018), Peersman, Rutten & Vosters (2015), Rutten, Salmons, Vandenbussche & Vosters (2017), Schrijver (2014) en Stenroos, Mäkinen & Særheim (2012). Hoewel er het nodige onderzoek is gedaan naar ontlening (cf. recent nog Poplack 2018, maar voor het Nederlands bijvoorbeeld Van der Sijs 2009), zijn andere historische contactverschijnselen veel minder diepgravend onderzocht, zeker ook voor de geschiedenis van het Nederlands (vgl. echter Rutten, Vosters & Van der Wal 2015). Hetzelfde geldt voor onderwerpen als taalkeuze, taalshift en historische attitudes ten opzichte van meertaligheid en taalplanningsactiviteiten gericht op het kanaliseren van meertaligheid in historische contexten (cf. echter al het vroege werk van o.a. Willemyns, Vanhecke & Vandenbussche 2005 en Vanhecke & De Groof 2007).

Het was kortom niet zonder reden dat het onderwerp van het *Taal & Tongval*-colloquium 2017 'Monolingual histories – Multilingual practices: Issues in historical language contact' was. Op 1 december 2017 vond het colloquium plaats in de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde (inmiddels: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal en Letteren) te Gent, met vijftien lezingen, waaronder drie plenaire voordrachten van Päiva Pahta (Tampere), Joe Salmons (Madison, Wisconsin) en Marijke van der Wal (Leiden). Dit themanummer van *Taal & Tongval* komt voort uit het colloquium en bevat zes artikelen over historische meertaligheid. Drie van de artikelen gaan specifiek in op historische meertaligheid en het Nederlands, en drie artikelen bespreken de thematiek voor andere talen, als aanzetten voor comparatief historisch-sociolinguïstisch werk rond dit onderwerp.

Historische meertaligheid en het Nederlands

De eerste drie bijdragen gaan over de Nederlanden als een historisch meertalig gebied en gevolgen daarvan voor taalgebruik, taalattitudes en taalplanning. Miriam Bouzouita en Ulrike Vogl bespreken een van de bekendste bewijzen voor de intensieve contacten tussen sprekers van verschillende Europese talen uit de vroegmoderne tijd, namelijk de taalgids van Noël de Berlaimont. Vroege edities uit de eerste helft van de zestiende eeuw bevatten vooral Nederlandse en Franse dialogen. In de loop van de zestiende en

zeventiende eeuw komen er allerlei talen bij: Latijn, bijvoorbeeld, maar ook Spaans, Italiaans, Portugees, Engels en Duits. Bouzouita en Vogl concentreren zich op enkele edities van Berlaimont met zowel Nederlands als Spaans, en vragen zich af of er taalcontactverschijnselen te vinden zijn in de dialogen, die niet alleen voor anderstaligen bestemd waren, maar niet zelden ook door niet-moedertaalsprekers opgesteld werden. Specifiek kijken ze tegen de achtergrond van Nederlands-Spaans taalcontact naar het gebruik van partikels als *hola*, *ola* en *hou* in historisch Nederlands en Spaans. Ze constateren dat sommige pragmatische functies van *hola* in het Spaans van Berlaimont op interferentie vanuit het Nederlands wijzen, omdat ze onbekend zijn uit de geschiedenis van het Spaans.

Het is bekend dat het contact met het Frans veel langer en intenser is geweest dan met het Spaans, en om die reden zijn er ook met gemak veel invloeden van het Frans op het Nederlands aan te wijzen. Lang speelde zelfs het idee van een algemene verfransing een centrale rol in de taal- en cultuurgeschiedenis. Emmy Stevens bespreekt in haar artikel de invloed van het Frans op het Nederlands in de negentiende eeuw, waarbij ze met name leenwoorden en leensuffixen onderzoekt. Haar corpus omvat privé-brieven van de Leidse familie Bijleveld uit de eerste helft van de negentiende eeuw. In eerder onderzoek werd de frequentie van leensuffixen zoals *-age* (bijv. *pelgrimage*, *vrijage*) en *-eren* (bijv. *arriveren*, *kleineren*), die automatisch detecteerbaar zijn, als maat voor verfransing gehanteerd. Stevens laat echter aan de hand van een gedetailleerde studie van een beperkt corpus zien dat de Franse invloed veel verder reikte: het aantal leenwoorden is in de brieven systematisch aanzienlijk hoger dan het aantal woorden met een leensuffix.

Het artikel van Camiel Hamans verlegt de aandacht naar attitudes en taalplanning in meertalige contexten. Net als het Frans is het Jiddisch eeuwenlang een constante factor geweest in de Lage Landen. Groepen van sprekers van het Jiddisch kwamen vanaf de zeventiende eeuw naar de Lage Landen, met name als gevolg van antisemitisch geweld en oorlog. Tegen het eind van de achttiende eeuw maakte de joodse bevolking, die overigens niet uitsluitend Jiddisch-sprekend was, zo'n tien procent uit van de inwoners van Amsterdam. Het is ook in die periode dat het gebruik van het Jiddisch onder invloed van verlichtingsidealen sterk begint af te nemen, zoals Hamans laat zien. Het Jiddisch zou een verbasterde taal zijn en de joden in een geïsoleerde positie houden, terwijl in de nieuwe nationale context, met name vanaf ca. 1800, beheersing van het Nederlands juist de weg zou bieden naar maatschappelijke emancipatie. Deze 'moderne' visie, courant in invloedrijke joodse kringen, vond weerklank in

het taalbeleid onder Lodewijk Napoleon en Willem I. Overschakeling op het Nederlands was bijgevolg geboden, en als gevolg hiervan was het Jiddisch in de tweede helft van de negentiende eeuw vrijwel verdwenen uit Nederland.

Historische meertaligheid voorbij het Nederlands

De bijdrage van Monica Macaulay en Joseph Salmons bespreekt twee vergelijkbare gevallen van historische taalshift, die gekaderd worden als voorbeelden van *invisibilization* ofwel onzichtbaarmaking. In de Amerikaanse staat Wisconsin worden naast het Engels allerlei talen gebruikt, waaronder de inheemse taal Menominee en de immigrantentaal Duits. Sprekers van deze talen hebben minstens sinds de negentiende eeuw onder druk gestaan om te shiften naar het Engels, en Macaulay en Salmons laten zien hoe verschillend die druk heeft uitgepakt voor beide talen. In het geval van het Duits werden sprekers in toenemende mate getypeerd als dialectsprekers, voor wie het hoger gewaardeerde Standaardduits niet toegankelijk was. Het Menominee werd daarentegen op een veel agressievere manier vervolgd, maar kent in recente jaren een heropleving.

Dezelfde focus op een minderheidstaal in Noord-Amerika vinden we in het artikel van Gunter Schaarschmidt, die ingaat op de talen van de Canadese Doukhobors. Deze religieuze minderheid van momenteel een 30.000-tal mensen splitste zich vermoedelijk al in de zeventiende eeuw af van de Russisch-Orthodoxe kerk, en na hun initiële vestiging op de Krim werden ze naar de Kaukasus verdreven, van waaruit ze later nogmaals gedwongen werden te emigreren, om zo op het einde van de negentiende eeuw in het Canadese binnenland terecht te komen. Schaarschmidt schetst de ontstaansgeschiedenis van Doukhobor-Russisch uitgaande van de theorieën rond de vorming van nieuwe dialecten van o.a. Trudgill en Kerswill, maar beschrijft ook hoe hun migratiegeschiedenis ervoor heeft gezorgd dat hun talige repertoire nog diepe sporen meedraagt van de diverse talen waarmee ze in contact kwamen.

Het artikel van Steffen Höder, tot slot, vestigt dan weer de aandacht op meertalige praktijken in de Oud-Zweedse schrijftaal. Terwijl de invloed van het Nederduits op het Zweeds redelijk goed beschreven is, beargumenteert Höder dat er nog maar beperkte aandacht uitging naar Latijnse invloed, die met name in de vroegste stadia van het Oud-Zweeds aanzienlijk was en zo via de latere protostandaard langdurig sporen naliet in het geschreven

taalgebruik. Höder onderzoekt deze Latijnse invloed door in (een deelcomponent van) het meertalige *Hamburg Corpus of Old Swedish* (HaCOSSA-late) op zoek te gaan naar diverse taalcontactkenmerken, waarvan er sommige nog lang in gebruik blijven (bijv. de opkomst van pronominale relativa via zogenaamde ‘replicagrammaticalisatie’), terwijl andere slechts een kort bestaan beschoren zijn (bijv. het Zweedse gerundivum, dat hij als ‘multilingual dead end’ kenschetst). Deze invloed van het Latijn op het Oud-Zweeds schrijft de auteur toe aan het feit dat veel van de vroegste scribenten, met name geestelijken, op dagelijkse basis zowel in het Zweeds als in het Latijn schreven, wat onmiskenbaar tot wederzijdse beïnvloeding van de taalsystemen heeft geleid.

Tot slot

De bijdragen in dit themanummer illustreren dat een focus niet louter op één specifieke taal en haar specifieke geschiedenis, maar op meertalige praktijken en taalcontactfenomenen in historische contexten, veel potentieel biedt voor verder onderzoek. Door de sterk op nationale talen toegepitste organisatie van de taalwetenschap ontsnappen we er – ook in dit themanummer – niet aan om toch vaak terug te vallen op een onderzoeksfocus op individuele talen, maar met name door de sterke nadruk op de sociaal-historische en dus ook vaak fundamenteel meertalige context, zien we hier een voortrekkersrol weggelegd voor de historische sociolinguïstiek. We zien hier mogelijkheden om binnen het onderzoeksdomein stapsgewijs op drie niveaus verder aan de weg te timmeren.

Allereerst kan hier gedacht worden aan meer empirisch onderzoek naar historische meertaligheid (bijv. taalkeuze in diverse domeinen), meertalige praktijken (bijv. code switching) en taalcontactfenomenen (bijv. ontlening en impositie). In tegenstelling tot de vaak verregaande aannames over de rol van het Frans in Vlaanderen, of de boude stellingen over de vermeende invloed hiervan op het Nederlands zelf, staat een empirisch vacuüm, dat schreeuwt om meer historisch corpusonderzoek dat meertaligheid en taalcontact centraal stelt. Dergelijke onderzoekspistes verdienen meer aandacht, aangezien ze een groot potentieel bieden om bestaande opvattingen, stellingen en theorieën over de ontwikkeling van het Nederlands aan te vullen en zelfs bij te stellen vanuit een uitdrukkelijk meertalige invalshoek.

Op een tweede niveau dienen we ook het belang van comparatief onderzoek rond taalcontactfenomenen niet uit het oog te verliezen. Zoals de

brede waaier van casestudy's in dit themanummer impliciet al aantoon, liggen er nog heel wat pistes open voor historisch-sociolinguïstische studies met een uitgesproken vergelijkende insteek. Meer dan in andere deelgebieden van de taalwetenschap blijft taalhistorisch onderzoek nog te vaak beperkt tot een focus op de eigen talige onderzoekstraditie, met name omdat een sociolinguïstische oriëntatie vaak vertrekt van de uniciteit van de specifieke taalsituatie in kwestie. Door de nadruk te verleggen naar thema's als meertalige praktijken, taalshift en taalbehoud, code switching en interferentie, zijn er heel wat mogelijkheden om vergelijkend te werken, waarbij zich cruciale vragen opdringen zoals de bredere impact van meertalige praktijken op de diverse stadia van het standaardisatieproces van nationale talen.

Tot slot dienen de twee voorgaande niveaus een opstap te zijn naar een geheel nieuwe kijk op taalgeschiedenis die het eentalige uitgangspunt dat nu nog zo centraal staat, loslaat, en radicaal vertrekt vanuit de meertalige praktijk. Concreet kan dat onder andere betekenen dat er gewerkt wordt vanuit historisch-maatschappelijke groepen of (taal)gemeenschappen, zowel op micro- (bijv. taalkeuze binnen familiale contexten of in correspondentie tussen partners, vrienden of familieleden) als op meso- (bijv. binnen religieuze genootschappen of sociale handelsnetwerken) en op macroniveau (bijv. het Nederlandstalige Zuiden dat zich in de loop van de achttiende eeuw als 'imagined community' ontwikkelt), zonder dat één taal het specifieke uitgangspunt uitmaakt. Hoewel de eerste *meertalige* taalgeschiedenis van de Lage Landen die vertrekt vanuit deze invalshoek, eerder dan van *het* Nederlands, *het* Frans, *het* Fries, of van allerlei andere Laaglandse talen, nog geschreven dient te worden, kan dit als een na te streven doel met bijhorende ambitieuze onderzoeksagenda naar voren worden geschoven.

Bibliografie

- Braunmüller, Kurt & Gisella Ferraresi (red.). 2003. *Aspects of Multilingualism in European Language History*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Havinga, Anna & Nils Langer (red.). 2015 *Invisible Languages in the Nineteenth Century*. Bern: Peter Lang.
- Hüning, Matthias, Ulrike Vogl & Oliver Moliner (red.). 2012. *Standard Languages and Multilingualism in European History*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Irvine, Judith T. & Susan Gal (2000). Language ideology and linguistic differentiation. In Paul V. Kroskrity (red.), *Regimes of language. Ideologies, politics, and identities* (pp. 35-83). Santa Fe: School of American Research Press.
- Pahta, Päivi, Janne Skaffari & Laura Wright (red.). 2018. *Multilingual Practices in Language History. English and Beyond*. Berlin: De Gruyter.

- Peersman, Catharina, Gijsbert Rutten & Rik Vosters (red.). 2015. *Past, Present and Future of a Language Border. Germanic-Romance Encounters in the Low Countries*. Berlin: De Gruyter.
- Poplack, Shana. 2018. *Borrowing: Loanwords in the speech community and in the grammar*. New York: Oxford University Press.
- Rutten, Gijsbert, Joseph Salmons, Wim Vandenbussche & Rik Vosters (red.). 2017. *Historical Multilingualism: Language Contact, Use and Planning*. Berlin: De Gruyter.
- Rutten, Gijsbert, Rik Vosters & Marijke van der Wal. 2015. Frenchification in discourse and practice. Loan morphology in private letters of the eighteenth and nineteenth centuries. In Catharina Peersman, Gijsbert Rutten & Rik Vosters (red.), *Past, present and future of a language border. Germanic-Romance encounters in the Low Countries* (pp. 143-169). Berlin & Boston: De Gruyter.
- Schrijver, Peter. 2014. *Language Contact and the Origins of the Germanic Languages*. New York: Routledge.
- Van der Sijs, Noline. 2009. Loanwords in Dutch. In Martin Haspelmath & Uri Tadmor (red.), *Loanwords in the World's Languages: A Comparative Handbook* (pp. 338-359). Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Stenroos, Merja, Martti Mäkinen & Inge Særheim (red.). 2012. *Language Contact and Development Around the North Sea*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Vanhecke, Eline & Jetje De Groof (2007). New data on language policy and language choice in 19th-century Flemish city administrations. In Stephan Elspaß, Nils Langer, Joachim Scharloth & Wim Vandenbussche (red.), *Germanic language histories from below (1700-2000)* (pp. 449-465). Berlin & New York: De Gruyter.
- Willems, Roland, Eline Vanhecke & Wim Vandenbussche. 2005. Politische Loyalität und Sprachwahl. Eine Fallstudie aus Flandern im frühen neunzehnten Jahrhundert. In Elisabeth Berner, Manuela Böhm & Anja Voeste (red.), *Ein gross vnd narhafft haffen. Festschrift für Joachim Gessinger* (pp. 197-207). Potsdam: Universitätsverlag.

Over de auteurs

Gijsbert Rutten (Universiteit Leiden) – g.j.rutten@hum.leidenuniv.nl.
 Rik Vosters (Vrije Universiteit Brussel) – Rik.Vosters@vub.be

